

BOGDAN-ALEXANDRU SCHIPOR*

OCUPAȚIA GERMANĂ A LETONIEI, 1941–1944. CÂTEVA ASPECTE CONTROVERSATE

Aproape orice analiză, oricât de sumară, a istoriei și a situației Letoniei în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale ne arată că majoritatea temelor, problemelor au generat controverse profunde și complexe. Iar „perioada germană” – cum este ea numită în istoriografia letonă – a născut și ea polemici. Rămâne un fapt istoric că Letonia a fost, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, victima unei ocupații sovietice, urmată de una germană, apoi din nou a uneia sovietice.

Cum bine se știe, în dimineața zilei de duminică, 22 iunie 1941, germanii au declanșat operațiunea *Barbarossa*, atacând Uniunea Sovietică pe trei mari direcții, fiecare dintre ele fiind repartizată unui grup de armate. Grupul de Armate Nord, aflat sub comanda mareșalului Wilhelm Ritter von Leeb, a primit sarcina de a pătrunde din Prusia Orientală spre est, prin țările baltice, având ca obiectiv ocuparea Leningradului¹. În componerea sa se aflau, ca unități principale, armata a 18-a, în direcția Ventspils și Jelgava, armata a 16-a, pe direcția Kaunas, Daugavpils, și armata a 4-a *panzer*, pe direcția Pskov². Cu toate că în fața ei se aflau efective militare sovietice impresionante, însumând 24 de divizii, sprijinite de aproximativ 1.500 de tancuri și 1.800 de avioane de luptă³, armată germană a înaintat extrem de rapid prin Lituania și Letonia. Practic, în doar trei zile, unitățile germane au obligat inamicul să părăsească întregul teritoriu al Lituaniei, pentru ca, la 26 iunie, avangarda *Wehrmacht*-ului să ajungă la Daugavpils, în Letonia. Rīga a căzut în mâinile germanilor la 1 iulie, iar pe 9 iulie aceștia au ajuns la Pskov. Această înaintare, de aproximativ 480 de kilometri în doar 17 zile, a fost una dintre cele mai rapide pe care le-a reușit armata germană în al Doilea Război Mondial și ea nu s-a produs întâmplător⁴.

Întâi de toate, trebuie să spunem că, pentru letoni, ziua de 1 iulie 1941, în care trupele germane au intrat în Rīga, a fost percepută ca o zi a eliberării⁵. Trebuie subliniat, din acest punct de vedere, că cea de a doua și a treia ocupație a Letoniei în al Doilea Război Mondial au fost numite de invadatori „eliberări”. Trupele germane au eliberat țara de tirania bolșevică, ulterior, în 1944, Armata Roșie eliberând statul baltic de sub

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ B. H. Liddell-Hart, *Istoria celui de-al doilea război mondial*, vol. I, traducere Irina Negrea, București, Editura Orizonturi, Editura Lider, s.a., p. 214.

² Maris Goldmanis, *Latvian History: An Outline*, Author's Publication, 2013, p. 276–277.

³ *Ibidem*, p. 226.

⁴ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States. Years of Dependence, 1940–1980*, London, C. Hurst & Company, 1983, p. 44.

⁵ Arnolds Spekke, *History of Latvia. An Outline*, Stockholm, M. Goppers, 1951, p. 397.

opresiunea nazistă. Ambele aserțiuni conțin un anumit grad de adevăr, însă nici una nu a oferit libertate Letoniei și letonilor⁶.

În iunie-iulie 1941 însă, intrarea trupelor germane pe teritoriul statelor baltice a declanșat imediat activitatea intensă a unor grupuri de partizani⁷. Acțiunile lor nu erau însă îndreptate contra forțelor *Wehrmacht*-ului, ci împotriva trupelor Armatei Roșii, fiind motivate de dorința de a răzbuna teroarea impusă de sovietici. Iar un factor semnificativ, a cărui importanță nu poate fi neglijată, l-a reprezentat deportarea în masă din 14 iunie⁸. Practic, chiar înainte de sosirea germanilor, partizanii letoni au reușit să elibereze câteva orașe și să blocheze în bună parte retragerea unor mari unități sovietice, prin aruncarea în aer a unor linii de cale ferată și tăierea liniilor de telefon și telegraf. Pentru aceștia, chiar dacă germanii nu erau socotiți neapărat „prieteni”, orice inamic al sovieticilor era un aliat binevenit⁹. În cele din urmă, mii de letoni au constituit, voluntar, așa-numite „unități de autoapărare”, organizate de către foști ofițeri letoni – cei mai cunoscuți fiind locotenent-colonelul Voldemārs Veiss sau locotenent-colonelul Roberts Osis – în spatele liniei de front germane¹⁰.

De partea cealaltă, trebuie spus că germanii au folosit în avantajul lor sentimentele populației letone și cu certitudine a fost plăcut și util să fie percepuți ca eliberatori, așa cum s-a și întâmplat în realitate, nu doar în cele trei țări baltice, dar și în Ucraina sau chiar în Caucaz. Modul în care s-au manifestat locuitorii capitalei letone la 1 iulie 1941, atunci când germanii au intrat în Rīga, demonstrează fără echivoc acest lucru, chiar dacă în acel moment orașul se afla deja sub controlul partizanilor letoni¹¹. Postul național de radio a difuzat imnul țării și cântece patriotice, steagurile letone fluturau prin tot orașul, drapelurile și însemnele sovietice erau arse, iar militarii germani au fost primiți cu flori. Această euforie avea să se stingă în doar câteva săptămâni, atunci când a devenit clar că germanii nu intenționau să restaureze independența statului, ci dimpotrivă¹².

În general, ocupația nazistă a Letoniei este considerată în istoriografie a fi una extrem de complicată și foarte disputată. Ocupația germană a înlocuit prima ocupație sovietică, ea însăși una dureroasă și traumatizantă la nivelul întregii societăți din statele baltice. Cei care care au sperat însă că Germania va reinvia Letonia independentă au fost dezamăgiți. Suveranitatea celor trei state baltice nu figura în planurile lui Hitler de organizare a teritoriilor din Est. Au existat, cu toate acestea, două încercări, separate, de a forma organisme cvasi-guvernamentale în Letonia. Unul dintre acestea se numea Comitetul Central de Organizare pentru Letonia Eliberată, iar celălalt, Consiliul Provizoriu de Stat, cel din urmă fiind condus de către fostul ministru al Transporturilor, Bernhards Einbergs. Germanii însă au evitat contactele directe cu acestea, dar au încercat să se folosească de ele pentru a asigura funcționarea economică și administrativă a țării¹³.

⁶ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991. Soviet and Nazi Take-Overs and Their's Consequences*, Occupation Museum Foundation, Rīga, 2005, p. 26.

⁷ O bună parte dintre soldații letoni care formau Corpul 24 teritorial din Armata Roșie au dezertat și s-au alăturat partizanilor. Vezi Visvaldis Mangulis, *Latvia in the Wars of the 20th Century*, Princeton Junction, Cognition Books, 1983, p. 94.

⁸ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 276–277.

⁹ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 94.

¹⁰ *Ibidem*, p. 96.

¹¹ *Ibidem*, p. 95.

¹² Arnolds Spekke, *op. cit.*, p. 397.

¹³ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 47. Au existat și reușite ale unor lideri din aceste două organisme în relația cu germanii, printre ele numărându-se obținerea permisiunii de redeschidere a Universității din Rīga și a Operei Naționale (*ibidem*).

În realitate, germanii au tratat Lituania, Letonia și Estonia ca fiind teritoriu sovietic ocupat, iar în aceste condiții, obiectivul urmărit a fost acela de a subjuga și de a germaniza cele trei țări. Practic, Letonia a devenit un așa-numit *Generalbezirk* (District general) din *Reichkommissariat Ostland*. Chiar dacă Berlinul a permis ulterior, în martie 1942, înființarea unei Auto-administrații a Regiunii, având o autoritate executivă limitată, în realitate puterea de decizie a aparținut germanilor¹⁴. Doar teama revenirii sovieticilor a alimentat, în aceste condiții, voința inițială a letonilor de a coopera și colabora cu germanii sau chiar de a se înrola ca voluntari pentru a lupta în uniformă germană contra bolșevicilor¹⁵. Pe termen lung, au existat mai multe planuri germane care vizau administrarea teritoriului celor trei țări baltice în cadrul *Reich*-ului, dar premisele lor comune făceau referire, invariabil, la anexarea Lituaniei, Letoniei și Estoniei, la expulzarea a aproximativ două treimi din populație și la colonizarea regiunii cu imigranți germani. Pe termen scurt însă, toate aceste proiecte trebuiau să rămână secrete, deoarece, în cadrul efortului de război, sprijinul populației din zona baltică putea constitui un avantaj deloc neglijabil¹⁶.

De la bun început însă, cu doar câteva excepții puțin semnificative, germanii au trecut la eliminarea elementelor care ar fi putut oferi iluzia recăștigării unui grad de independență de către Letonia. Generalul SS Franz Walter Stahlecker, comandantul *Sicherheitspolizei* (Poliției de Securitate) și al *Sicherheitsdienst* (Serviciului de Securitate, cunoscut și ca SD) din cadrul *Reichkommissariat Ostland*, a respins, la 3 iulie 1941, o încercare de formare a unui guvern leton, iar ulterior, la 8 iulie, a interzis ca voluntarii din formațiunile letone de autoapărare să poarte uniforme ori să aibă dreptul de a deține și purta arme. În continuare, autoritățile germane au decis ca cetățenii letoni care serviseră în corpul 24 teritorial al Armatei Roșii și apoi dezertaseră să fie considerați prizonieri de război, aceștia fiind imediat reținuți și trimiși în lagăre din Prusia Orientală¹⁷.

Cu toate acestea, germanii au permis formarea unor unități de poliție letone, organizate atât într-o manieră clasică, răspândite pe întregul teritoriu al țării, cât și sub forma unor unități de mărimea unui batalion, ultimele având sarcina de a păzi anumite obiective, de a lupta împotriva partizanilor sovietici ori de a sprijini eliminarea grupurilor de rezistență ale Armatei Roșii, rămase în urmă și izolate de ofensiva rapidă a *Wehrmacht*-ului¹⁸. Iar dacă, inițial, numeroși foști ofițeri ori soldați letoni au văzut în posibilitatea înrolării în astfel de unități o șansă de a răzbuna teroarea și opresiunea

¹⁴ Inesis Feldmanis, *Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941–1945*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991*, Rīga, Institute of the History of Latvia, 2005, p. 77.

¹⁵ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 27.

¹⁶ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 47–48.

¹⁷ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 97.

¹⁸ Kārlis Kangeris, „Closed” *Units of Latvian Police – Lettische Schutzmannschafts Bataillone: Research Issues and Pre-History*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 104. După unele surse, până în 1944, în Letonia au fost formate 33 de batalioane auxiliare de poliție (The Museum of the Occupation of Latvia: Valters Nollendorfs and Uldis Neiburgs, *Occupation of Latvia*, 2006, la adresa de internet <http://okupacijasmuzejs.lv/en>, consultată la data de 5 ianuarie 2015). Cercetările altor istorici indică însă faptul că au fost înființate 48 de batalioane de poliție formate din letoni și alte șapte formate din așa-numiți latgalieni – letoni de origine rusă, locuitori ai regiunii Latgale din Letonia. Nu există însă o cifră exactă a numărului total de letoni care au format aceste unități, ci doar estimări posibile la o dată anume: 7.390 în aprilie 1942, 9.700 în august 1943, 10.300 în ianuarie 1944 și 14.800 în iulie 1944 (Kārlis Kangeris, *op. cit.*, p. 113).

sovietică, ulterior, confrunțați cu realitățile ocupației germane, entuziasmul lor a scăzut considerabil, iar fluxul de voluntari s-a diminuat semnificativ¹⁹.

Presiunea noii administrații germane din fostele state baltice a căpătat noi valențe odată cu numirea lui Alfred Rosenberg, el însuși un german cu origini baltice²⁰, în calitate de ministru al *Reich*-ului pentru Teritoriile Ocupate din Est, la 17 iulie 1941. Unul dintre adjuncții săi, Hinrich Lohse, a fost numit comisar al *Reich*-ului pentru regiunea *Ostland*, cu reședința la Rîga, începând cu data de 28 iulie 1941, acesta fiind responsabil pentru toate cele trei state baltice și Bielorusia. La fel ca și în cazul sovieticilor, două alte elemente ale ocupației germane și-au făcut treptat simțită prezența, și anume partidul – în cazul de față cel Național-Socialist – și poliția secretă, ambele în subordinea lui Himmler. Treptat, chiar și autoritatea lui Rosenberg în zona sa de responsabilitate s-a diminuat în favoarea lui Himmler²¹.

Pe de altă parte, după cum am menționat deja, germanii au permis înființarea și funcționarea unor așa-numite „Directorate” sau „Auto-administrații” (*Selbstverwaltungen*) în cele trei state baltice. În cazul Letoniei, care, aparent, s-a bucurat de cea mai largă autonomie dintre toate teritoriile germane ocupate în Est²², această entitate cu atribuții administrative marginale era compusă din șase Directori Generali, conduși de un Prim Director, sistemul imitând practic funcțiile și componența unui guvern. Germanii au încercat, ca și sovieticii înaintea lor, să atragă diverse personalități locale în cadrul acestui organism, dar în cazul Letoniei, și nu numai, au întâmpinat probleme în această direcție. În cele din urmă, generalul în rezervă Oskars Dankers a fost ales ca Prim Director: era un fost ofițer care optase pentru strămutarea în *Reich* în ianuarie 1941 și care astfel devenise cetățean german; iar în noiembrie 1941, Alfreds Valdmanis a fost numit Director General pentru Justiție²³ – un personaj controversat, privit într-o perspectivă negativă de către unii istorici datorită colaborării sale germanii²⁴. Întreaga echipă de Directori a fost aprobată de către Berlin la 18 martie 1942, speranțele lui Oskars Dankers fiind legate de faptul că existența unei administrații letone, chiar și lipsită aproape de orice putere de decizie, va putea amortiza, într-un grad oarecare, impactul ocupației, alternativa fiind administrarea țării direct de germani²⁵.

Existența Directoratelor a permis germanilor să impună măsurile de ordin politic sau administrativ prin intermediul acestor organisme, compuse din personaje locale, mascând ori atenuând realitatea ocupației. De partea cealaltă, Directorii au fost identificați de populație ca fiind tocmai exponenții acestei ocupații străine, împărțind cu aceasta răspunderea și vinovăția: din acest punct de vedere, postura lor alterna între rolul de unelte ale germanilor și acela de patrioți care încercau să salveze ceea ce se putea salva²⁶.

¹⁹ Există în istoriografia letonă recentă analize care susțin că prin înființarea unor astfel de unități de poliție, Himmler a fost unul dintre cei care au avut de câștigat, ele ajungând să funcționeze în subordinea sa directă. Pe de altă parte, au fost descoperite rapoarte conform cărora membrii batalioanelor de poliție letone nu ar fi fost altceva decât un soi de mercenari, care luptau în schimbul unei plăți sigure (Inesis Feldmanis, *op. cit.*, p. 83–84).

²⁰ Se născuse la 12 ianuarie 1893, la Reval, în Estonia, pe atunci parte a Imperiului Rus, din tată leton și mamă estoniană. Vezi Joachim Joesten, *German Rule in Ostland*, în „Foreign Affairs”, Council on Foreign Relations, October 1943 Issue, la adresa de internet <http://www.foreignaffairs.com/articles/70304/joachim-joesten/german-rule-in-ostland>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

²¹ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 49.

²² Joachim Joesten, *op. cit.*

²³ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 49.

²⁴ Inesis Feldmanis, *op. cit.*, p. 86.

²⁵ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 100.

²⁶ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 50.

Este totuși foarte important să subliniem că situația Letoniei aflată sub ocupația nazistă a fost una extrem de complicată; iar metodele de rezistență și de colaborare au îmbrăcat atât de multe forme, adesea strâns legate între ele, încât în istoriografie au fost introduși câțiva termeni noi, care să descrie mai exact diversele tipuri de activități. Astfel, pe lângă noțiunea de „colaborare”, în sensul cooperării obișnuite cu forțele și autoritățile germane sau de „colaboraționism”, văzut ca o atitudine sau politică de trădare a intereselor proprii țării, istoricii au propus și termenul de „colaborare tactică”, ceea ce, în cazul de atunci al Letoniei, însemna colaborarea cu ocupanții pentru a servi interesele poporului leton. Există încă dezbateri dacă această „colaborare tactică” poate sau nu fi definită ca fiind o formă a rezistenței. Totuși, istoricii subliniază necesitatea identificării cu precizie a persoanelor care pot fi catalogate drept „colaboratori tactici”, unul dintre cei mai potriviți „candidați” în acest sens fiind considerat Directorul General pentru Justiție din Auto-administrația Letoniei, Alfreds Valdmanis. Prin efortul său de a forma unități militare letone și de a obține un grad cât mai ridicat de autonomie pentru Letonia, el demonstra formal germanilor dorința sa de a coopera, reușind astfel să evite solicitări mai problematice, câștigând timp și amânând îndeplinirea obiectivelor pe termen lung ale *Reich*-ului în țara sa²⁷.

Letoni în serviciul militar german

Una dintre problemele care au suscitat cele mai multe polemici, referitoare la ocupația germană a Letoniei sau la „perioada germană”, este legată de formarea și de acțiunile așa-zisei Legiuni Letone, numită oficial Legiunea SS de Voluntari Letoni. Istoria acestei mari unități, înființate în ianuarie 1943, într-un context în care colapsul armatei a 6-a germane la Stalingrad era iminent, iar soarta războiului din Răsărit începea, încet, să se întoarcă împotriva Germaniei și aliaților săi, este una plină de mistificări și false interpretări.

Practic însă, în pofida aserțiunilor cultivate cu obstinție, decenii la rând, de către istoriografia sovietică și apoi de către cea rusă, nici un militar din această Legiune Letonă nu a fost vreodată inculpat pentru crime de război, unitățile acesteia luptând pe front exclusiv împotriva Armatei Roșii. În ultimii ani, istorici letoni precum Inesis Feldmanis sau Uldis Neiburgs au studiat evoluția Legiunii Letone și caracteristicile sale, din perspectiva mai largă a existenței și funcționării formațiunilor militare provenite din toate teritoriile ocupate de către germani în anii celei de-a doua conflagrații mondiale. Câteva comparații pot fi astfel făcute cu ușurință, în contextul în care formațiunile de luptă *Waffen SS* cuprindeau voluntari din toate națiunile cu origini germane, precum Danemarca, Norvegia, Suedia, Belgia și chiar Franța. Din acest punct de vedere, trebuie precizat că agravarea situației de pe toate fronturile, în ultimii ani ai războiului, i-a determinat pe liderii Germaniei naziste să renunțe, treptat, la criteriile de rasă impuse voluntarilor din *Waffen SS*. Prin urmare, au acceptat la recrutări aproape orice naționalitate ne-germană, în paralel înregistrându-se și deficiențe tot mai serioase la nivelul instruirii acestor unități, care inițial erau considerate de elită. În consecință, la nivelul anului 1944 cel puțin, dintre cele 38 de divizii ce constituiau *Waffen SS*, cuprinzând aproximativ 910.000 de militari, nici una nu era compusă strict doar din etnici germani, iar 19 dintre ele erau alcătuite, într-o majoritate covârșitoare, din străini²⁸.

²⁷ Inesis Feldmanis, *op. cit.*, p. 85–86.

²⁸ *Ibidem*.

Pe de altă parte, diviziile SS letone și estoniene nu pot fi plasate în aceeași categorie cu diviziile din *Waffen SS* formate din germani. Chiar și emblema SS era, în cazul lor, doar una formală, deoarece în *Wehrmacht* nu erau acceptați decât etnici germani, iar *Waffen SS* devenise un fel de armată multinațională în a două parte a războiului. În acest context, militarii letoni nu erau nici membri ai partidului național-socialist german, nici ai SS-ului ca organizație, fapt admis și confirmat după război, inclusiv de oficialități americane²⁹; iar în cadrul operațiunilor militare, unitățile Legiunii Letone s-au aflat mai mereu în subordinea *Wehrmacht*-ului³⁰. În plus, dacă diviziile SS formate din germani purtau, de pildă, numele de „9.SS *Panzerdivision*”, diviziile letone aveau o denumire diferită: „15/19 *Waffen-Grenadier Division der SS*” – ele mai fiind numite *Lettische Nr. 1* și *2* –, iar unitățile din compunerea lor nu au primit niciodată titlatura SS. De asemenea, doar corpul superior de comandă al diviziilor letone a fost format exclusiv din ofițeri germani din SS, la nivelurile de regiment și cele inferioare fiind numiți doar ofițeri letoni³¹.

În realitate, pentru cei mai mulți dintre letonii care au servit în Legiune, loialitatea se îndrepta spre Letonia și nu neapărat spre Germania³². Între Uniunea Sovietică și Germania, aceștia au ales, conștient, ceea ce părea a fi răul cel mai mic, prima ocupație sovietică a țării, cu teroarea, execuțiile și deportările care au însoțit-o eliminând aproape complet animozitățile apărute în opt secole de coexistență cu germanii din statele baltice³³. Luptând pentru Germania, împotriva sovieticilor, soldații letoni sperau că vor obține, pentru țara lor, autonomie sau chiar independență, aceasta fiind și cerința inițială a oficialităților letone atunci când germanii au solicitat înființarea Legiunii. Trebuie spus că, treptat, chiar și oficiali germani de rang foarte înalt, printre care și Himmler, au vorbit despre posibilitatea ca Letonia și Estonia să-și recapete independența ori măcar să fie conduse de guverne mixte, adversarii acestor idei fiind Hinrich Lohse și Joachim von Ribbentrop; dar, de la bun început, autoritățile *Reich*-ului au refuzat oficialilor letoni orice fel de promisiune sau negociere în schimbul acceptului de formare a acestor unități militare³⁴.

Există și din această perspectivă, în istoriografie, numeroase dileme și probleme încă insuficient cercetate sau limpezite. Una dintre cele mai importante astfel de chestiuni rezidă în faptul că nu a existat și o Legiune sau o divizie lituaniană în cadrul *Waffen SS*, datorită opoziției deschise manifestate de către Auto-administrația de la Kaunas în această privință. În Letonia, se știe însă destul de puțin despre rolul pe care Auto-administrația l-a jucat în procesul de mobilizare a populației pentru înrolarea în Legiune³⁵; sau despre șansele acestui organism, național până la urmă, de a se fi opus germanilor, așa cum s-a întâmplat în Lituania, cel puțin până nu ar fi obținut, în schimb, măcar autonomia țării³⁶.

²⁹ *Ibidem*, p. 88. Vezi și *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 30.

³⁰ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 289.

³¹ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 114.

³² Inesis Feldmanis, *Waffen-SS Units of Latvians and Other Non-Germanic Peoples in World War II: Methods of Formations, Ideology and Goals*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 123.

³³ *Latvian Legion and its History*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Latvian-Legion-and-its-History.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

³⁴ Inesis Feldmanis, *Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941–1945*, p. 89.

³⁵ Această problemă este cu atât mai importantă cu cât, la 13 noiembrie 1943, Auto-administrația letonă a preluat de la germani sarcina mobilizării și înrolării cetățenilor. Vezi *Latvian Legion and its History*, loc. cit.

³⁶ Inesis Feldmanis, *Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941–1945*, p. 88.

De o deosebită importanță este însă că, atât în Estonia, cât și în Letonia, numărul real al voluntarilor pentru înrolare a fost destul de scăzut, aceștia reprezentând aproximativ 15–20% dintre militarii care au servit în diviziile *Waffen SS* baltice, chiar dacă titulatura lor oficială era „Legiuni de Voluntari”. Lucrul acesta trebuie pus în relație directă cu faptul că formarea Legiunilor baltice a avut loc într-o perioadă în care germanii nu mai erau considerați ca fiind eliberatori, iar sentimentele anti-germane începeau să se amplifice. Cu toate acestea, perspectiva unei a doua ocupații sovietice i-a determinat pe mulți letoni și estonieni să accepte înrolările și recrutările. Caracterul recrutărilor a devenit însă treptat unul forțat, cei chemați având trei opțiuni: înrolarea în Legiune, înrolarea în unități auxiliare din *Wehrmacht* sau îndeplinirea serviciului în industria de război, ceea ce însemna, practic, muncă forțată în Germania. Refuzul serviciului era sancționat cu deportarea în lagăre de muncă, însă astfel de cazuri au fost izolate³⁷. Pentru serviciul militar în aceste formațiuni, au avut loc cinci campanii de recrutare în Letonia. Prima dintre ele s-a desfășurat în perioada martie-august 1943, când au fost înrolați 17.971 de bărbați, născuți între anii 1919 și 1924, a doua între octombrie și noiembrie 1943, iar a treia între decembrie 1943 și ianuarie 1944, acestea ducând la înrolarea altor 12.000 de soldați, născuți între 1906 și 1928. Lipsesc datele referitoare la ultimele două campanii de recrutări³⁸.

Au existat două divizii letone în cadrul *Waffen SS*. Prima dintre acestea a fost divizia a 15-a, al cărei ordin de formare a fost emis la 15 februarie 1943, iar a doua a fost divizia a 19-a, înființată în ianuarie 1944. Peste 52.000 de militari letoni au făcut parte din aceste două unități, ambele de grenadieri – după unele informații totalul ajungând la peste 87.000³⁹ –, Legiunea Letonă fiind, din acest punct de vedere, cea mai numeroasă dintre toate marile unități formate din străini în cadrul *Waffen SS*. Ca o comparație, Legiunea Estoniană a avut aproximativ 5.000 de militari⁴⁰.

Pe lângă aceste două mari unități, a mai existat și un corp al forțelor aeriene letone, care a cuprins aproximativ 1.200 de militari, alți 900 de soldați letoni fiind înrolați în forțele navale⁴¹. Există, de asemenea, informații conform cărora divizia 12 SS Panzer „Hitlerjugend”, care a luptat în Normandia împotriva aliaților după debarcarea din 6 iunie 1944, a fost compusă, în mare parte, din tineri letoni⁴². În fine, aproximativ 23.000 de letoni au optat pentru înrolare în unitățile auxiliare din *Wehrmacht*⁴³.

Divizia a 15-a letonă din *Waffen SS* a ajuns pe front în noiembrie 1943, în regiunea Pskov, dar ofensiva sovietică a obligat forțele germane să se replieze, astfel încât, în ianuarie 1944, ea lupta deja în regiunea Novgorod, de unde avea să se retragă o lună mai târziu. Până în aprilie 1944, ambele divizii letone, a 15-a și a 19-a, aveau să fie implicate în lupte intense contra Armatei Roșii, apărând poziții de-a lungul râurilor Velikaia și Sorota. Ulterior, în retragere, cele două unități letone au depășit vechea frontieră sovieto-letonă la 17 iulie 1944. În august și septembrie însă, divizia a 15-a a fost transferată în Prusia Orientală pentru completare și refacere, fiind reintrodusă în

³⁷ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 114.

³⁸ Inesis Feldmanis, *Waffen-SS Units of Latvians and Other Non-Germanic Peoples in World War II...*, p. 126.

³⁹ *Ibidem*, p. 127.

⁴⁰ Visvaldis Mangulis, *op. cit.*, p. 116.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Vezi *Waffen SS*, în *World War II: A Student Encyclopedia*, Spencer C. Tucker Editor, Priscilla Mary Roberts Editor Documents Volume, Santa Barbara, California, 2005, p. 1374.

⁴³ *Latvian Legion and its History*, loc. cit.

luptă la 22 ianuarie 1945, pentru a apăra Pomerania și zona Danzig. O parte a militarilor săi, în jur de 1.000, au fost transferați însă în peninsula Curlanda, luând parte la luptele care au durat acolo până la capitularea Germaniei. Ceilalți soldați ai diviziei a 15-a s-au predat, în cele din urmă, aliaților occidentali. Divizia a 19-a a continuat să lupte împotriva Armatei Roșii pe teritoriul Letoniei, fiind izolată în peninsula Curlanda alături de forțele germane care au luptat acolo până la sfârșitul războiului, depunând armele la 8 mai 1945. Merită menționat faptul că în decembrie 1944, în timpul celei de a treia din cele șase ofensive sovietice menite să elimine forțele Axei din Curlanda, sovieticii au introdus în luptă, în sectoarele apărute de către unitățile letone, diviziile 43 și 308, alcătuite, la rândul lor, din letoni recrutați de către sovietici din zonele de est ale Letoniei, abia reocupate. Totuși, datorită faptului că militarii de pe cele două părți ale liniei frontului au renunțat să lupte în astfel de condiții, sovieticii au decis să transfere cele două divizii în alte sectoare ale frontului⁴⁴.

Trebuie menționat că cele două divizii letone din *Waffen SS* au fost printre cele mai distinse dintre toate unitățile formate din ne-germani. Divizia a 19-a, de pildă, a fost menționată de 14 ori în comunicatele și ordinele de zi ale *Wehrmacht*-ului, prima dată la 29 februarie 1944, iar ultima oară la 1 ianuarie 1945. Zece dintre militarii acesteia – mai mulți decât în cazul oricărei alte unități străine din *Waffen SS* – au primit Crucea de Cavaler a Crucii de Fier, una dintre cele mai înalte distincții militare germane din al Doilea Război Mondial, practic un fel de echivalent al Crucii Victoria pentru Marea Britanie sau al Medaliei de Onoare a Congresului în cazul Statelor Unite ale Americii⁴⁵.

Holocaustul în Letonia

Anihilarea aproape totală a evreilor letoni din timpul celui de-al Doilea Război Mondial rămâne până astăzi cea mai mare tragedie din istoria recentă a Letoniei. Până în prezent, nici cruzimea cu care au fost lichidați evreii în Letonia, și nici numărul exact al victimelor nu au fost încă suficient cercetate, nici complet elucidate. Istoricii care au analizat această temă indică însă o cifră de aproximativ 90.000 de evrei uciși în Letonia în timpul ocupației germane, dintre care aproximativ 70.000 de evrei letoni, 20.000 de evrei transferați din *Reich* pe teritoriul statului baltic – cea mai mare parte dintre ei provenind din Germania, Austria și regiunea Boemiei – și peste 1.000 de evrei din Lituania⁴⁶.

Conform recensământului care a avut loc în Letonia în 1935, existau la acel moment 93.479 de evrei în micul stat baltic, majoritatea fiind concentrați în zonele urbane ale țării, mai ales în Rīga – peste 46.000 în 1940⁴⁷ –, Daugavpils și Liepāja⁴⁸. Trebuie însă subliniat faptul că, în pofida existenței unui anumit grad de antisemitism latent, marginal, în societatea letonă, până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial nu există și o tradiție a violenței împotriva evreilor din Letonia și nu s-a vorbit niciodată despre pogromuri sau ghetouri⁴⁹. De altfel, ceea ce s-ar putea numi astăzi

⁴⁴ *Ibidem*. Vezi și Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 290–291.

⁴⁵ Inesis Feldmanis, *Waffen-SS Units of Latvians and Other Non-Germanic Peoples in World War II...*, p. 127.

⁴⁶ Aivars Stranga, *The Holocaust in Occupied Latvia: 1941–1945*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), loc. cit., p. 161.

⁴⁷ Daina Bleiere, Ilgvars Butulis, Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Antonijs Zunda, *History of Latvia. The 20th Century*, Jumava, English Edition, 2006, p. 219.

⁴⁸ *Einsatzgruppen A. Mass murder of Jews in Latvia*, la adresa de internet <http://www.holocaustresearchproject.org/einsatz/latvia.html>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁴⁹ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 28.

antisemitism radical nu era prezent în Letonia decât la un nivel foarte scăzut, cu precădere în conținutul câtorva publicații extremiste. Existau însă și organizații naționaliste radicale, precum *Pērkoņkrusts* („Crucea cu fulgere”) sau Clubul Național Leton, dar acestea fuseseră interzise în perioada interbelică și niciodată nu se bucuraseră de o popularitate prea largă⁵⁰.

Odată cu declanșarea operațiunii *Barbarossa*, Himmler a pus în aplicare planul său de a conserva și întări elementul etnic german în teritoriile ocupate din est, în paralel cu eforturile de creare a spațiului vital, *lebensraum*, considerat indispensabil pentru dezvoltarea națiunii germane. Tocmai în scopul îndeplinirii acestor obiective, Himmler a inițiat crearea unor detașamente speciale în cadrul SS, așa-zisele *Einsatzgruppen*, aflate inițial sub comanda lui Reinhard Heydrich. Au existat cinci asemenea detașamente, pentru zona baltică și în general pentru teritoriile ocupate de Grupul de armate Nord fiind desemnată *Einsatzgruppe A*, cu un efectiv de 990 de soldați, aflați sub comanda *Brigadeführer*-ului SS Franz Walter Stahlecker⁵¹.

În Letonia,uciderea evreilor a început încă din primele zile ale invaziei germane, dar în acest caz particular avem de-a face cu unele controverse deoarece, în istoriografie, s-a pus problema evenimentelor petrecute pe teritoriul leton în timpul unui așa-numit *interregnum*. Este vorba despre vidul de putere și autoritate creat între retragerea extrem de rapidă a sovieticilor și avansul trupelor germane, iar istoricii încă încearcă să răspundă unor întrebări legate de existența acestuia, de perioada lui exactă sau de ce anume s-a petrecut în timpul lui. Răspunsul cât mai precis la aceste întrebări poate fi în măsură a lămuri unele acuzații făcute de către diverși istorici și cercetători în legătură cu implicarea populației locale din Letonia în organizarea unor pogromuri *ad-hoc*, până la sosirea trupelor germane. Studiile Comisiei Istoricilor din Letonia arată însă faptul că așa-numitul *interregnum* a fost unul extrem de scurt, el variind, după caz și regiune, de la câteva ore la trei sau patru zile și nici un pogrom nu a fost organizat în acest interval. Au existat episoade în care evreii au fost victimele unui comportament brutal sau umilitor din partea localnicilor, fără ca aceste cazuri să permită însă concluzia că, pe teritoriul Letoniei, ar fi existat o campanie antisemită în absența forțelor de ocupație germane⁵².

În realitate, nici măcar primele unități militare sau paramilitare letone care au luat ființă în momentul atacului german împotriva Uniunii Sovietice nu s-au implicat în persecutarea sau exterminarea evreilor, ci au luptat împotriva Armatei Roșii aflate în plină retragere. La începutul lunii iulie 1941, germanii au trecut la dezarmarea și desființarea acestor unități. În paralel însă, autoritățile de ocupație au înființat unități de autoapărare pe întregul teritoriu al Letoniei. A fost primul pas important, planificat la Berlin, de a implica letoni în procesul de exterminare a evreilor. Aproximativ 700 de astfel de unități au fost înființate în Letonia, încă din primele ore ce au urmat pătrunderii trupelor germane pe teritoriul statului baltic, din inițiativa și ordinele Berlinului. Aceste unități erau direct subordonate unor Comandaturi de autoapărare, cu sedii în fiecare unitate administrativă de pe teritoriul leton; la rândul lor, Comandaturile de autoapărare răspundeau în fața unor Comandaturi districtuale letone, supervizate de către germani ori subordonate Comandamentelor germane locale. Aceste unități letone de autoapărare au luat parte, în numeroase locuri, la execuții ale evreilor, dar este exagerat să se afirme că *toate* aceste unități au participat activ la Holocaust. Rolul cel mai important pe care

⁵⁰ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 283.

⁵¹ *Einsatzgruppen A. Mass murder of Jews in Latvia*, loc. cit.

⁵² Aivars Stranga, *op. cit.*, p. 168.

l-au îndeplinit a fost acela ca, sub supraveghere germană, să adune la un loc evreii răspândiți pe teritoriul leton pentru a fi executați. După îndeplinirea acestei sarcini, majoritatea unităților de autoapărare au fost desființate, la jumătatea lunii august 1941⁵³.

Nu există o cifră foarte exactă a letonilor care s-au implicat în exterminarea evreilor pe teritoriul Letoniei, dar majoritatea cercetărilor indică un număr de câteva mii de persoane⁵⁴. Printre aceștia s-au aflat și membrii unităților de autoapărare, dar și din alte structuri create de germani sau diverse alte grupuri. Astfel, Poliția Auxiliară Letonă (*Hilfspolizei*), structură înființată de germani la 1 iulie 1941 și aflată sub comanda locotenent-colonelului Voldemārs Veiss, deși inițial a avut rolul poliției obișnuite, a căpătat repede și alte atribuții. Unități din această structură, la fel ca și membri din Poliția Portuară a capitalei, de exemplu, au participat la execuții ale evreilor, au asigurat paza ghetoului din Rīga și au escortat convoaiele cu evrei care se îndreptau din ghetou către locurile de execuție. Au existat însă unități letone implicate activ în exterminarea evreilor și care au primit numele comandanților lor, între acestea numărându-se Unitatea Martiņš Vagulāns – care a acționat în regiunea Zemgale, dar mai ales la Jelgava –, Grupul SD (*Sicherheitdienst*) Herberts Tidemanis – care a acționat la Valmiera – și, cel mai cunoscut dintre toate, Comandoul Arājs⁵⁵.

Această ultimă formațiune, numită după comandantul ei, Viktors Arājs, este răspunzătoare de exterminarea directă a cel puțin 26.000 de civili (majoritatea evrei) pe întregul teritoriu al Letoniei, însă cercetările indică faptul că numărul total al victimelor datorate implicării directe și indirecte a acestei unități în procesul de aplicare al „soluției finale” se apropie de 60.000⁵⁶. Lipsa documentelor a împiedicat până acum identificarea numărului precis al membrilor Comandoului Arājs de-a lungul existenței sale, dar cel mai adesea sunt menționate cifre care variază între 1.200 și 2.000 de persoane. De asemenea, până în prezent, doar 356 dintre acestea au fost identificate, cele mai multe fiind judecate de către instanțe sovietice. Primul astfel de proces a avut loc în 1944, iar ultimul în 1967⁵⁷.

Dacă însă membrii *Einsatzgruppe A* și ai diverselor formațiuni letone au jucat rolul cel mai important în exterminarea evreilor din Letonia, trebuie spus că, de fapt, aproape toate autoritățile germane de ocupație s-au implicat în acest proces, de la comandamente ale *Wehrmacht*-ului până la unități ale marinei germane, diverse categorii de poliție, inclusiv batalioane de poliție și poliție civilă. Putem spune că, în Letonia, Holocaustul a început însă la 23 iunie 1941, la Grobiņa, în apropiere de Liepāja, acolo unde membri ai *Einsatzgruppe A* au executat șase evrei, și a continuat peste tot unde au ajuns trupele germane, într-un ritm care a permis ca, până la jumătatea lunii august 1941, cea mai mare parte dintre comunitățile evreiești rurale de pe teritoriul Letoniei să fie aproape complet exterminate⁵⁸. Practic, dintre cei aproximativ 70.000 de evrei care au rămas în Letonia după retragerea sovieticilor, în iunie–iulie 1941, au supraviețuit doar în jur de 4.000⁵⁹.

⁵³ *Ibidem*, p. 165–166.

⁵⁴ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 286; vezi și Aivars Stranga, *op. cit.*, p. 168.

⁵⁵ Aivars Stranga, *op. cit.*, p. 166–167.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 167.

⁵⁷ Rudīte Vīksne, *Members of the Arājs Commando in Soviet Court Files: Social Position, Education, Reasons for Volunteering, Penalty*, în Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 189.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 163–164.

⁵⁹ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 62.

Au existat, din acest punct de vedere, două faze ale aplicării „soluției finale” în Letonia. Prima dintre ele, numită uneori și faza *Einsatzgruppe*, a vizat exterminarea evreilor din zonele rurale ale țării și s-a desfășurat în iulie–august 1941. Astfel, responsabilii *Einsatzgruppe A* raportau, la 15 octombrie, că 30.025 de evrei au fost lichidați în Letonia. Cu toate că unități letone de autoapărare au luat parte la acest proces, un raport al poliției germane de securitate menționa la acea vreme dificultatea de a implica autorități și forțe locale pentru exterminarea evreilor, atât în Lituania, cât mai ales în Letonia⁶⁰.

Cea de a doua fază a Holocaustului în Letonia a însemnat exterminarea evreilor din zonele urbane ale țării. În orașe, măsurile antiievreiești au fost introduse oarecum treptat după sosirea germanilor, la început fiind aparent minore. Totul a început cu interzicerea accesului evreilor în parcurile publice, pe trotuare, apoi devenind obligatorie purtarea la vedere a stelei lui David. La doar o lună de la venirea germanilor, în Lituania au apărut deja ghetourile, la fel cum avea să se întâmple apoi și în Letonia⁶¹. În noiembrie 1941, odată cu sosirea la Rīga a SS-*Obergruppenführer*-ului Friedrich Jeckeln, a avut loc exterminarea evreilor din orașe. Tot acesta a fost responsabil pentru organizarea masacrului de la Rumbula, la 30 noiembrie și 8 decembrie 1941, când aproximativ 25.000 de evrei au fost uciși. A fost astfel lichidat ghetoul din Rīga, Rumbula fiind o mică stație de cale ferată, aflată la circa 12 kilometri sud-est de capitala letonă. Evreii au fost împușcați într-o zonă împădurită, aflată în apropierea stației, și îngropați în șase mari gropi comune. Nu doar evreii din Rīga au fost uciși la Rumbula, ci și aproximativ 1.000 de evrei deportați din Germania și vestul Europei, care au sosit în capitala letonă pe neașteptate, la 30 noiembrie 1941, cu o garnitură de vagoane de marfă închise⁶².

Ulterior, tot mai mulți evrei deportați de pe teritoriul *Reich*-ului au fost trimiși în Letonia pentru a fi uciși. Astfel, la începutul lunii decembrie 1941, alte patru garnituri de tren au sosit în Letonia, aducând evrei deportați de la Nürnberg, Stuttgart, Viena și Hamburg, însă au urmat și altele, proces care a continuat până în decembrie 1942. O mică parte dintre aceștia au fost internați în ghetoul din Rīga, dar marea majoritate au fost uciși la Biķernieki: o zonă împădurită, aflată la câțiva kilometri est de centrul capitalei letone, unde au fost executate și îngropate cele mai multe dintre victimele Holocaustului din Letonia. Aproximativ 35.000 de oameni au fost uciși aici, fiind îngropați în 55 de gropi comune. Între 1941 și 1944, în acest loc și-au găsit sfârșitul evrei din vestul Europei, prizonieri de război sovietici, dar și diverși adversari politici ai puterii ocupante⁶³.

Germanii au înființat și lagăre de concentrare pe teritoriul statelor baltice, însă comparativ cu cele bine cunoscute din Polonia, acestea erau modeste. Cele mai importante au fost la Salaspils, aflat în apropiere de Rīga, și cel de la Klooga, situat

⁶⁰ *Ibidem*, p. 59.

⁶¹ *Ibidem*. Decizia înființării ghetoului din Rīga a fost luată de autoritățile germane la 21 iulie 1941, însă abia la 23 octombrie a fost emis ordinul ca, până la 25 octombrie, toți evreii să fie relocați în ghetoul situat într-o suburbie a capitalei. Vezi *Riga SS SD Former Jewish Ghetto – Summer and Autumn of 1941 and Riga Jewish Ghetto*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Riga-SS-SD-former-Jewish-Ghetto.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁶² *Rumbula Forest – Site of November December 1941 Jewish Mass Murders*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Rumbula-Forest%2C-Site-of-1941-Jewish-Mass-Murders.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁶³ *Biķernieki Forest – Site of the 1941–1944 Jewish non-Jewish Mass Murders*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Bikernieki-Forest%2C-Site-of-the-1941-1944-Jewish-non-Jewish-Mass-Murders.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

lângă Tallin⁶⁴. Cel de la Salaspils a început să funcționeze în octombrie 1941, iar de-a lungul existenței sale a fost tranzitat de circa 12.000 de persoane, atât evrei cât și deținuți politici. Dintre acestea, aproximativ 3.000 și-au găsit aici sfârșitul, deși sovieticii au pretins că numărul real al celor uciși în acest lagăr s-ar fi apropiat de 100.000⁶⁵. Au existat și alte lagăre, mai mici, cum a fost cel de la Jungfernhof, locație aflată la doar trei sau patru kilometri de Rīga. Acest lagăr de concentrare a fost unul improvizat și a funcționat timp de numai patru luni, din decembrie 1941 până în martie 1942; scopul său a fost acela de a prelua surplusul de deportați evrei din Germania și Austria și care nu mai puteau fi trimiși la Minsk – destinația lor inițială – din cauza supraaglomerării lagărelor de acolo. Semnificativ este faptul că, dintre cei aproximativ 4.000 de evrei internați la Jungfernhof, doar 148 de persoane au supraviețuit⁶⁶.

Acțiuni de rezistență împotriva ocupației germane

În urma ocupațiilor străine succesive pe care le-a cunoscut Letonia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, reacția populației a fost fie una de rezistență, fie de colaborare. Însă propaganda forțelor ocupante și încercările de a impune ideologii contrare, aparent ireconciliabile, au făcut ca orice demarcație între colaborare și rezistență să capete un caracter extrem de labil.

În consecință, cercetările istoricilor în ceea ce privește rezistența împotriva ocupanților germani se axează pe trei mari direcții. Istoriografia sovietică, de pildă, se concentrează, firesc, asupra mișcării comuniste de rezistență, punând un accent deosebit pe latura ideologică. Istoricii letoni aflați în exil subliniază contribuțiile mișcării naționale de rezistență, în formele în care ea s-a manifestat, dar trebuie să avem în vedere că cercetările au fost realizate cu un acces limitat la izvoare, arhive ori surse documentare primare. În fine, istoricii letoni de astăzi încearcă să depășească astfel de probleme, inițiind analize obiective, documentate, care să estompeze neclaritățile și mistificările⁶⁷. Din acest punct de vedere, eforturile și lucrările unor istorici precum Uldis Neiburgs, Dzintars Ērglis ori Ēriks Jēkabsons merită aprecieri deosebite.

Rămân, cu toate acestea, câteva întrebări ce nu au primit încă un răspuns clar. Nu este încă destul de limpede ce anume se poate considera, în cazul particular al Letoniei, că a constituit ceea ce numim „rezistență”, care a fost esența unor astfel de acțiuni sau mișcări, cine poate fi și cine nu poate fi inclus în cadrul „rezistenței” pentru ca noțiunea însăși să nu-și piardă esența. Iar lămurirea unor astfel de chestiuni, pentru cazul leton, nu poate fi decât începutul drumului spre înțelegerea multor aspecte, cum ar fi formele și obiectivele rezistenței⁶⁸.

Încercând, totuși, o sinteză, deoarece Letonia a fost victima a două puteri ocupante în cel de-al Doilea Război Mondial, ar trebui considerate elemente ale mișcării de rezistență doar grupurile care au luptat împotriva ambilor ocupanți. Celelalte mișcări, precum cea comunistă, de pildă, care lupta împotriva ocupantului german pentru a

⁶⁴ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 59.

⁶⁵ *Salaspils Concentration Camp „Transit Camp Kurtenhof”*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Salaspils-Concentration-Camp.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁶⁶ *Jungfernhof Concentration Camp*, la adresa de internet <http://thecelotajs.com/latvia-50years/Jungfernhof-Concentration-Camp.php>, consultată la data de 5 ianuarie 2015.

⁶⁷ Antonijs Zunda, *Resistance against Nazi German Occupation in Latvia: Positions in Historical Literature*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 148.

⁶⁸ Inesis Feldmanis, *Latvia under the Occupation of National Socialist Germany 1941–1945*, p. 84.

reinstaura puterea sovietică și nu independența Letoniei, indică mai degrabă o colaborare cu o putere ocupantă a țării – cea sovietică. La fel de controversate rămân și legăturile dintre mișcările naționaliste letone, de pildă *Pērkonkrusts*, și forțele de ocupație germane. Noua generație de istorici, precum cei amintiți deja, Uldis Neiburgs sau Dzintars Ērglis, respinge însă o asemenea abordare, în bună măsură antagonică. Concluziile cercetărilor lor converg spre ideea că „rezistența” contra forțelor ocupante în Letonia rămâne o chestiune încă insuficient cercetată, fiind deocamdată de evitat concluziile categorice⁶⁹.

Există câteva elemente certe care indică existența unei opoziții și rezistențe împotriva ocupației germane în Letonia. Chiar dacă numărul celor implicați în acțiuni antigermane este încă în dispută, un reper serios în acest sens este ponderea deținuților letoni din lagărele de concentrare naziste. Astfel, în ianuarie 1945, existau peste 6.000 de letoni în lagărul de la Stutthof, în Prusia Orientală, iar 1.123 de letoni figurează ca fiind uciși în lagărul de la Flossenburg, din nordul Bavariei. De asemenea, și în Letonia, aproximativ 7.000 de deținuți politici se aflau în lagărul de la Salaspils, în 1944⁷⁰.

Inițial, trebuie subliniat faptul că cei mai mulți dintre letoni au considerat ocupația germană ca fiind mult mai puțin malignă decât cea sovietică, existând o certă gratitudine față de Germania, în postura sa de mare putere eliberatoare a Letoniei de sub teroarea bolșevică. Politicile și măsurile noilor autorități de ocupație au diminuat însă rapid aceste sentimente, populația devenind repede indiferentă sau chiar ostilă față de ocupanții nazisti; iar speranțele nutrite în direcția posibilității de restaurare a independenței s-au risipit. Refuzul categoric al Germaniei de a restabili statalitatea Letoniei, fie doar și formal, a determinat transformarea relației dintre ocupanți și ocupați într-una dominată de elemente negative. A apărut, astfel, treptat, o presă clandestină, cu accent asupra rolului Germaniei în concretizarea ocupației sovietice a Letoniei. Mai mult decât atât, măsurile luate de germani pentru mobilizarea forței de muncă letone în susținerea efortului de război au generat apariția unei opoziții active a numeroase grupuri de populație. Pe de altă parte, conturarea acestei opoziții antigermane nu s-a tradus și printr-o încurajare a rezistenței armate⁷¹, considerată a fi utilă doar pentru interesele sovietice. Se prefera sabotarea măsurilor impuse de germani și prezervarea unui nucleu politic național, capabil să reprezinte interesele țării după război⁷².

Cel mai important organism de acest fel a fost Consiliul Central Leton, format din șapte persoane, sub conducerea liberalului Konstantins Čakste și înființat la 13 august 1943. Această entitate politică clandestină cuprindea membri din cele mai importante patru partide parlamentare ale Letoniei interbelice și persoane din conducerea Parlamentului de atunci al țării. Activitatea sa s-a concentrat în direcția transmiterii de informații către serviciile de spionaj occidentale în legătură cu situația din Letonia, prin intermediul unor contacte din Suedia⁷³. Eforturile Consiliului plecau însă de la premisa – ce avea să se dovedească eronată, evident – că sfârșitul războiului va găsi atât Germania, cât și

⁶⁹ *Ibidem*, p. 85.

⁷⁰ Antonijs Zunda, *op. cit.*, p. 153.

⁷¹ Au existat și grupuri de rezistență armată, cel mai cunoscut dintre acestea fiind grupul Kurelis. Formațiunea, compusă din foști partizani naționaliști, își avea sorgintea în tentativa germană de formare a unui batalion auxiliar, care să cuprindă foști militari din gărzile civile din zona capitalei letone, sub comanda generalului Jānis Kurelis. S-a dovedit că membrii acestei formațiuni erau dornici să lupte atât împotriva sovieticilor, cât și a germanilor, iar activitatea grupului s-a întezit după ce o parte importantă a forțelor germane, în retragere a fost blocată în peninsula Curlanda, în 1944–1945 (Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 309).

⁷² Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 62–63.

⁷³ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 31.

Uniunea Sovietică în postura unor puteri slăbite și epuizate, fapt care ar fi permis Letoniei să își recâștige independența cu ajutorul marilor puteri occidentale⁷⁴. De partea cealaltă, și germanii au recunoscut, la diferite niveluri, că simpatiile pro-occidentale ale populației din țările baltice au constituit permanent o problemă pentru autoritățile de ocupație⁷⁵.

Activitatea Consiliului Central Leton a căpătat o anvergură semnificativă odată cu organizarea, în clandestinitate, a unei conferințe ce reunea organizații ale rezistenței din Letonia și Lituania, în ianuarie 1944. Ulterior, în aprilie, erau organizate alte două, de această dată cu participarea unor astfel de entități din toate cele trei state baltice. Serviciile de informații naziste au descoperit existența Consiliului Central Leton abia în toamna anului 1944, cei mai mulți dintre liderii săi fiind arestați și deportați. Konstantins Čakste a murit în timpul deportării sale. Opt ofițeri au fost împușcați de un pluton de execuție format din militari letoni din armata germană, iar alți 545 dintre activiștii mișcării au fost deportați în lagărul de concentrare de la Stutthof⁷⁶.

Au existat însă și multe alte mișcări în Letonia, care au încercat să se opună ocupației naziste. Documentele germane din epocă indică, printre acestea, Uniunea Naționaliștilor Letoni, Consiliul Național Leton, Uniunea Ofițerilor, Garda Letoniei sau Letonia Liberă, ele strângând în jurul lor persoane provenind din aproape toate straturile societății letone: foști parlamentari, miniștri, muncitori, intelectuali, profesori, studenți și chiar elevi. Din păcate, una dintre caracteristicile mișcărilor letone de rezistență a fost lipsa unui numitor comun, a unui plan unitar de instaurare a statalității⁷⁷.

*

*   *

În încheiere, putem spune că revenirea sovieticilor în zona baltică, în 1944, a reprezentat un adevărat coșmar pentru populația Lituaniei, Letoniei și Estoniei. Spre deosebire de perioada 1939–1941, atunci când ocupația sovietică s-a făcut în etape care au dat, inițial, impresia unor schimbări cu impact relativ redus, fiind astfel acceptate de către cetățeni, de data aceasta populația statelor baltice știa prea bine care vor fi consecințele. În 1944 însă, era rândul sovieticilor să preia rolul de „eliberatori” ai Letoniei, grupuri de simpatizanți comuniști întâmpinând cu entuziasm unitățile sovietice⁷⁸. Controlul sovietic asupra teritoriului leton a devenit, treptat, tot mai strict, iar pe măsura avansului Armatei Roșii, administrația militară a început să fie înlocuită cu aceea civilă, începând astfel un amplu proces de sovietizare a țării⁷⁹; însă cel puțin pentru perioada 1944–1945, până la încheierea operațiunilor militare, atitudinea și atmosfera generală din Letonia a fost una dominată de expectativă, de așteptare a ceea ce urma să se întâmple⁸⁰.

⁷⁴ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 65.

⁷⁵ Arnolds Spekke, *op. cit.*, p. 403.

⁷⁶ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 65.

⁷⁷ Antonijs Zunda, *op. cit.*, p. 155.

⁷⁸ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991...*, p. 32.

⁷⁹ Heinrihs Strods, *Sovietization of Latvia*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *op. cit.*, p. 209.

⁸⁰ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 69.

THE GERMAN OCCUPATION OF LATVIA, 1941–1944.
SOME CONTROVERSIAL ISSUES
(Summary)

Keywords: Baltic States, occupation, the independence of Latvia, Holocaust, *Waffen SS*, opposition and resistance.

In general, the Nazi occupation of Latvia is considered by historiography as one extremely complicated and very controversial. German occupation replaced the first Soviet occupation, itself being painful and traumatic to the whole society in the Baltic States. However, those who hoped that Germany would revive the independent Latvia were disappointed. The sovereignty of the three Baltic States did not take part in Hitler's plans for the organization of territories in the East and from the outset, with only a few less significant exceptions, the Germans moved to eliminate almost systematically the elements that could have provided the illusion of regaining a degree of independence by Latvia.

One of the issues that have aroused the most controversy and debate in historiography, propaganda and not only on the German occupation of Latvia, or on the "German period" as it is called in the Baltic state, is linked to the formation and actions of so-called Latvian Legion, officially called the SS Legion of Latvian Volunteers. The history of this major unit, set up in January 1943, in a context where the collapse of the 6th German Army at Stalingrad was imminent, and the fate of war in the East was slowly beginning to turn against Germany and its allies, it is one full of controversy and mystification, of propaganda and false interpretations. It is certain that, despite assertions obstinately cultivated for decades by Soviet historiography and then by the Russian one, no soldier who was part of the Latvian Legion has ever been indicted for war crimes units, its units only fighting on the frontline against the Red Army.

Another painful and controversial aspect of the German occupation of Latvia is the almost total annihilation of the Jews in the small Baltic state during the Second World War. The Holocaust remains to this day the greatest tragedy in the recent history of Latvia. The cruelty with which the Jews were killed in Latvia, as well as the exact number of victims have not yet been sufficiently investigated, nor completely clarified.

Alongside these issues, the Latvian resistance against the occupation also remains, until today, a land of controversy. The use of propaganda by the occupying forces and the attempts to impose contrary ideologies, seemingly irreconcilable, along with falsification, demagoguery, intimidation and coercion, have made that any distinction between collaboration and resistance become extremely labile. But there are several elements that indicate the existence of a certain opposition and resistance against the German occupation in Latvia. Even if the number of those involved in the anti-German resistance is still, in turn, the subject of controversy, a serious milestone in this regard is the share of Latvian prisoners of Nazi concentration camps. The other movements, such as communism, for instance, that fought against the German occupier to restore Soviet power and not the independence of Latvia, rather indicate collaboration with an occupying power – the Soviet one. It must be emphasized, however, that the forms of resistance and collaboration have put so many forms, often closely interlinked, that a few new terms were introduced in historiography to more exactly describe the different types of activities.

Instead of conclusion, we can say that the return of the Soviets in the Baltic in 1944 was a real nightmare for the people of Lithuania, Latvia and Estonia. Unlike the 1939–1941 period, when the Soviet occupation was done in stages that have given, initially, the impression of changes with relatively low impact and thus accepted by the citizens, this time the population of the Baltic States well knew to be consequences. In 1944 it was the Soviets' turn to act as "liberators" of Latvia, but at least for the period between 1944–1945, until the conclusion of military operations, the attitude and the general atmosphere in Latvia was dominated by expectance, by the wait for what was to happen.